

кажучы, не пры нас казана, не ў вашай (не ў гэтай) хаце спамінаючы, не пра нас (вас) кажучы.

В условиях близкородственного белорусско-русского двуязычия изучение фразеологии обоих языков позволяет понять сущность, значение устойчивых сочетаний, избежать нежелательной интерференции.

Сходство лексической и фразеологической систем русского и белорусского языков обусловлено общим происхождением, достаточной социокультурной общностью. Однако каждый язык прошел свой путь развития, поэтому сопоставительный анализ единиц различных языковых уровней по-прежнему остается актуальным и позволяет решить ряд проблем практического характера, возникающих в условиях устойчивого билингвизма.

Літэратура

1. Беларуска-рускі слоўнік (у 2-х тамах) / Пад рэд. К.К. Атраховіча (Крапівы). – У 2-х тамах. – Мн., БелСЭ: Т. 1. – 1988. – 813 с.; Т. 2. – 1989. – 748 с.
2. Киселев, И.А. Русско-белорусский фразеологический словарь / И.А. Киселев. – Мн.: Народная асвета, 1991. – 192 с.
3. Русско-белорусский словарь (в 2-х томах). – Мн.: БелСЭ: Т. 1. – 1991. – 672 с.; Т. 2. – 1991. – 619 с.
4. Словарь русского языка (в 4-х томах). – М.: Русский язык: Т. 1. – 1985. – 696 с.; Т. 2. – 1986. – 736 с.; Т. 3. – 1987. – 752 с.; Т. 4. – 1988. – 800 с.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы (у 5-ці тамах, 6-ці кнігах). – Мн.: БелСЭ: Т. 1. – 1977. – 608 с.; Т. 2. – 1978. – 768 с.; Т. 3. – 1979. – 672 с.; Т. 4. – 1980. – 768 с.; Т. 5. – Кн. 1. – 1983. – 663 с.; Т. 5. – Кн. 2. – 1984. – 608 с.
6. Фёдоров, А.И. Фразеологический словарь русского литературного языка / А.И. Фёдоров. – М.: Астрель, 2008. – 878 с.

Т.А. Грачыха (Віцебск)

ЭКСПРЭСІЎНАЯ ДЫЯЛЕКТНАЯ ЛЕКСІКА ВІЦЕБШЧЫНЫ Ў ВЫРАЖЭННІ АДМОЎНЫХ РЫС ЧАЛАВЕКА

Гаворкі Віцебшчыны ўваходзяць у склад паўночна-ўсходняга дыялекту. Яны, як і іншыя гаворкі беларускай дыялектнай мовы, захавалі арыгінальны пласт эмацыянальна-экспрэсіўнай лексікі, у якой адлюстравана негатыўнае стаўленне народа да адмоўных рыс характару і непрымальных маральна-этычных паводзін чалавека ў грамадстве. У такіх словах гучыць асуджэнне, знявага, неадабрэнне, як перасцярога, што так жыць і паводзіць сябе нельга.

Моўны аналіз фактычнага матэрыялу паказаў, што гаворкі Віцебшчыны багаты не толькі на экспрэсіўныя словы, у якіх традыцыйна асуджаецца п'янства і гультайства. У гаворках рэгіёна знаходзяць адлюстраванне мікрагрупы эмацыянальна-экспрэсіўнай лексікі з адмоўнай

канатацыйай у адносінах да нягоднікаў, нахабнікаў, прайдзісветаў, ашуканцаў, падманшчыкаў, хітрых, сварлівых людзей і г. д. З граматычнага пункту гледжання іх характарызуюць назоўнікі, адзначаюцца таксама дзеясловы, прыметнікі, фразеалагізмы.

Так, у гаворках Віцебшчыны вылучаны сінанімічны рад экспрэсіўна афарбаваных назоўнікаў, ужытых з паметамі *грубае, асуджальнае, абразлівае, лаянкавае* ў значэнні ‘дрэнны, агідны, подлы, заганны ў маральным плане чалавек, нягоднік, паганец’. Напрыклад, *гурала*: *Адчапіся ад мяне, гурала!* (Наваселле Уш.); *праціўка*: *З гэтай праціўкай ніхто з нашых баб і звязвацца не хоча.* (Сабалі Чаш.); *пляшывік*: *Во гад, во пляшывік!* (Канашы Гар); *А ён, пляшывік, ціперь ні нагой у ейную хату.* (Доўжа Віц.); *нелюбяціна*: *Палец аб палец не ўдарыў, нелюбяціна гэты!* (Сабалі Чаш.); *несувірутнік*: *Сорамна было за яго, такі ўжо несувірутнік быў!* (Звязда Леп.); *нягоддзе*: *Сколько нягоддзея кругом: п’юць, б’юцца.* (Малая Вядрэнь Чаш.). У дадзеную мікрагрупу можна далучыць лексемы, блізкія па семантыцы вышэй пералічаным: *набрадзь (набрыдзь)* ‘зброд, дрэнныя людзі’: *Ходзіць па вуліцах нейкая набрадзь!* (Езярышча Гар.); *Набрыдзі наехала ў дзярэўню, кроме п’янкi нічога не знаюць.* (Дзёрнавічы В.-Дз.); *падліца* ‘дзяўчына або жанчына, якая робіць подласці’: *Падліцу эту Таньку відзець не хачу.* (Пішчалава Арш.); *псотнік* ‘шкоднік, чалавек, які прычыняе шкоду, зло іншым’: *Ты, як той псотнік, усё на зло робіш.* (Мельніца Шарк.); *наглінец* ‘нахабнік’: *Наглінец ён бессаромны, не чакай ад яго спагады.* (Чарневічы Глыб.) [1; 2; 3; 4].

У гаворках Віцебшчыны бытуюць экспрэсіўныя дзеясловы з адмоўнай канатацыйай, якія характарызуюць тых, хто падгаворвае зрабіць штосьці дрэннае, настройвае супраць каго-небудзь. Напрыклад, *навухрціць, настрапаліць, нагаржамыздзіць*: *Іна навухрціла сваю дачку, каб тая са мной ні здаровалася.* (Зубава Арш.); *Настрапаліла нівестка ўжэ майго сына проціў міне.* (Кулакова Віц.); *Етыя бабы ўзяліся, січас нагаржамыздзіць унука.* (Дварэц Чаш.) [2].

У адносінах да чалавека, паводзіны якога не адпавядаюць агульнапрынятым маральным нормам, у гаворках ужываюць фразеалагічны выраз *мятлой падпёрты*: *Нейкі ў яе ўнук мятлой падпёрты: з дарослымі не вітаецца, ходзіць па вуліцы адзін, як ненармальны.* (Кушлікі Пол.) [2].

Да ашуканцаў, махляроў, падманшчыкаў у народзе заўсёды ставіліся адмоўна, што бачна ў наступнай эмацыянальна-экспрэсіўнай мікрагрупе лексем: *махлюй* ‘махляр, жулік, ашуканец’: *Ён такі махлюй, што яму нільзя верыць ні на мінуту.* (Ідоўта Міёр.); *манцель* ‘падманшчык’: *Я манцеля адразу пазнаю, як бы ён ні лгаў.* (Ходцы Сен.); *пройда* ‘хітры, двудушны, ілжывы чалавек, падманшчык’: *Ганіце з хаты гэтага пройду!* (Вяцера Чаш.); *надуманнік* ‘падманшчык’: *Якей з яго надуманнік: так ізыкам, ні падумаўшы, тріпануць можыць.* (Баева Дубр.); *плявузгала*

(**плявурзгала**) ‘ілгун, падманшчык’: *Ідзі ты адсюль, плявурзгала.* (Латышы Глыб.); *Што яго слухаць? Зноў нешта сваё напрыдумаў, плявурзгала гэты.* (Перавознікі Паст., Замачак Чаш.) [2]; **махлак** ‘ашуканец’: *Махлак махлячыў.* (Ахрэмаўцы Брасл.) [3]. У гаворках Віцебшчыны ў адносінах да назвы **махлак** назіраецца з’ява полісеміі. Таксама так называюць ветранага, несур’ёзнага чалавека: *Махлак ён: што хочаш ляпніць не падумаўшы.* (Ляхаўка Дубр.) [2].

У адзін шэраг з ілгунамі народ ставіў плеткароў і выражаў свае адносіны з дапамогай асуджальнай, грубай лексікі: **памяло** ‘пляткар’: *Вот памяло якое, растрапаў усё.* (Мікіціха Шум.); **плётніца, плётачніца, плётка** ‘пляткарка’: *Ёсць у нас у дзярэўні плётніца.* (Варашылы Сен.); *Пайшла ўжэ плётачніца на дзірэўню плёткі збіраць.* (Канашы Гар.); *Мая суседка – плётка яшчэ тая!* (Ваўкалата, Макаравічы Докш.) [2].

У гаворках поўначы Беларусі выяўлены сінанімічны рад экспрэсіўных дзеясловаў, ужытых у значэнні ‘хлусіць, напляткарыць’: **нагáўкаць** ‘налгаць, напляткарыць’: *Нагáўкала на яе суседка дужа.* (Будеўшчына Шарк.); **налейбіць** ‘нахлусіць’: *Ён табе налейбіць налейбіць такога, што хоць падай.* (Каўровая Дубр.); **плéшчыць** ‘гаварыць няпраўду, хлусіць’: *Што ты плéшчыш абы-што?* (Забор’е Глыб.) [2].

Негатыўнае стаўленне людзей да тых, хто хлусіць і пляткарыць, таксама адлюстравана ў самабытных фразеалагізмах: **памяло таптаць** ‘пустасловіць, пляткарыць’: *Які цяпер у маладых занятак? Вуглы аббіваць і памяло таптаць – вот і ўсё.* (Альхоўцы Шарк.); **пустальгу гаваріць** ‘гаварыць абы-што, хлусіць’: *Пустальгу гаваріць цэлы дзень – аж слухаць праціўна.* (Канашы Гар.) [2].

У гаворках поўначы Беларусі адзначана мікрагрупа экспрэсіўна афарбаваных адпаведнікаў для абазначэння пранырлівых, хітрых людзей, прайдзісветаў, паводзіны якіх народ таксама асуджаў: **бра́ймут** ‘прайдоха, прайдзісвет’: *Ён такі бра́ймут – з вады вылезе і не замочыцца.* (Тумілавічы Докш.); **варата́га** ‘пранырлівы, прабіўны чалавек’: *Гэты варата́га ні ў агне не гарыць, ні ў вадзе не тоне.* (Пачаевічы Чаш.); **валхві́тка** ‘пранырлівая, лоўкая, хітрая жанчына’: *І што за валхві́тка такая! Ну, усё знаіць, усюды лезіць.* (Губіца Шум.); **пра́лаза** ‘пранырлівы, хітры чалавек, прайдзісвет’: *Пра́лазу гэ тую ў хату не пускай.* (Свольна В.-Дзв.); *Ты не знаіш яго – пра́лаза яшчэ той!* (Гарадок) [1; 2].

У людзей заўсёды было адмоўнае стаўленне да злых, крыклівых, сварлівых людзей, што знайшло адлюстраванне ў лексемах, выражаных рознымі часцінамі мовы. Напрыклад, назоўнікі: **надúцька** ‘надзьмуты, злы чалавек’: *Такі ўжо надúцька гэты дзед!* (Новае Жыццё Уш.); *Гэты надúцька не размаўляець.* (Мілашова Міёр.); **ваўка́ч** ‘нелюдзімы, злосны чалавек’: *У хату зайшоў як ваўка́ч нейкі.* *Ні табе добры дзень, ні да свіданія.* (Папкі Міёр.); **вужа́чка** ‘злая жанчына’: *Мая жонка – вужа́чка.* (Лісна В.-Дзв.); **раву́ла** ‘крыкун, крыклівы чалавек’: *Цішэй ты, раву́ла.*

(Быцава Беш.); *Чаго ты равеш , як равула ?!* (Паўазер'е Беш.) [1; 2]. Адзначаны ў гаворках прыметнік **рыкасты** 'злы, сварлівы, грубы': *Ну твая свякрова, ну рыкастая баба!* (Глава Шум.) [2]. Выяўлены сінанімічны рад экспрэсіўных дзеясловаў: **нагрánaць, разя́ніцца, назявіць** 'накідвацца на каго-н. з лаянкай, патрабаваннямі; накрычаць; сварыцца': *Не люблю, як нявестка на сына нагрána ець.* (Пліса Глыб.); *Калі мая свякруха разя́ніцца , то ўжо доўга не сунінеш.* (Папоўка Сен.); *Трэба разабрацца, а назявіць паспееш.* (Вярцінскія Паст.) [2]. Для характарыстыкі тых, хто злосна крычыць і сварыцца, на Віцебшчыне выкарыстоўваюць фразеалагічны выраз **раўці дзічку**: *А ён равé дзічку на ўсё сяло.* (Яблынка Тал.) [2].

Такім чынам, даследаванне фактычнага матэрыялу паказала, што ў гаворках Віцебшчыны бытуе пласт экспрэсіўна афарбаванай, стылістычна зніжанай, самабытнай лексікі, якая выяўляе адмоўнае стаўленне народа да такіх заганных з'яў, як подласць, ашуканства, падман, пляткарства, сварлівасць і інш. Дадзеныя лексемы ўтвараюць сінанімічныя рады і мікрагрупы і прадстаўлены з граматычнага пункту гледжання назоўнікамі, дзеясловамі, зрэдку прыметнікамі і фразеалагізмамі, якія раскрываюць адмоўны аспект маральна-этычных паводзін чалавека ў сям'і і грамадстве.

Літаратура

1. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны: у 2 ч. / Л.І. Злобін (рэд.) [і інш.]. – Віцебск: УА "ВДУ імя П.М. Машэрава", 2012. – Ч. 1. – 304 с.
2. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны: у 2 ч. / А.С. Дзядова (рэд.) [і інш.]. – Віцебск: УА "ВДУ імя П.М. Машэрава", 2014. – Ч. 2. – 358 с.
3. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т./ Ю.Ф. Мацкевіч (рэд.) [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979. – Т. 1. – 512 с.
4. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т./ Ю.Ф. Мацкевіч (рэд.) [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1986. – Т. 5. – 563 с.

А.С. Дзядова (Віцебск)

НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЯ СПЕЦЫФІКА МОЎНЫХ СРОДКАЎ АБ'ЕКТЫВАЦЫІ КАНЦЭПТУ "НАРОД" У ПАЭЗІІ РЫГОРА БАРАДУЛІНА

На сучасным этапе развіцця беларускага мовазнаўства навуковыя інтарэсы многіх айчынных даследчыкаў характарызуюцца перамяшчэннем у сферу этналінгвістычнага аналізу моўных з'яў, звязаных з апісаннем нацыянальнай карціны свету нашага народа. Не з'яўляюцца выключэннем і мастацкія тэксты, якія выступаюць адным са шляхоў спасціжэння этнакультурнай адметнасці беларусаў. У апошні час мова мастацкай літаратуры ўсё часцей выступае ў якасці аб'екта даследавання кагнітыўнай лінгвістыкі і лінгвакультуралогіі.